

ТКАЧЕНКО К. Л.,
прокурор відділу
(Сумська обласна прокуратура),
аспірант кафедри правосуддя
та філософії
(Сумський національний аграрний
університет)

УДК 347.9; 347.6

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.16>

СПАДКУВАННЯ ПРАВА ПОСТІЙНОГО КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНОЮ ДІЛЯНКОЮ: ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті досліджено проблемні питання стосовно спадкування права постійного користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній чи комунальній власності. Автором розкрито передумови виникнення даної проблематики сучасного законодавства, якими є трансформаційні процеси земельних відносин та матеріального законодавства, що регулює дану суспільну сферу, у пострадянський період становлення нашої держави. В статті проаналізовано процес законодавчих змін щодо закріплення права користування земельною ділянкою за визначеним колом суб'єктів та встановлено, що спадкові можливості фізичної особи відносно даного права залежать від наявності у спадкодавця за його життя статусу голови або члена фермерського, селянського (фермерського) господарства. Зокрема автор акцентує увагу на суперечливості позиції що право користування земельною ділянкою, яке виникає у особи на підставі державного акту на право користування земельною ділянкою, не входить до складу спадщини і припиняється зі смертю особи.

В статті проаналізовано правову природу права постійного користування земельною ділянкою та звернуто увагу на його необмежену дію у часі і як наслідок – не розповсюдження на нього встановлених цивільним законодавством строків позовної давності. Крім того, до процесуальних особливостей розгляду спадкових спорів, предметом у яких є визнання за спадкоємцем такого виду права, є обов'язкова участь у даних судових справах органів державної влади чи органів місцевого самоврядування в залежності від виду власності (державної чи комунальної) земельної ділянки. Автор пропонує розширити процесуальні повноваження загальних судів при розгляді справ щодо спадкування права постійного користування земельною ділянкою, шляхом законодавчого закріплення можливості суду з власної ініціативи збирати письмові докази щодо факту реєстрації фермерського господарства та участі у ньому спадкодавця, якому належить зазначене вище право. При цьому, в статті наведено обґрунтовані доводи того, що таке розширення повноважень суду не буде порушенням принципів диспозитивності та змагальності цивільного процесу.

Ключові слова: *спадкування, склад спадщини, фермерське господарство, статутний капітал, спадкоємець, спадкодавець, землекористувач, процесуальні повноваження, земельне законодавство, цивільне судочинство.*

Tkachenko K. L. Inheritance of the rights of permanent use of a land plot: peculiarities of judicial protection of the civil rights of participants in hereditary legal relations

The article examines problematic issues regarding the inheritance of the right to permanent use of a land plot that is in state or communal ownership. The author revealed the prerequisites for the emergence of this issue of modern legislation, which are the transformational processes of land relations and material legislation regulating this social sphere, in the post-Soviet period of the formation of our state. The article analyzes the process of legislative changes to secure the right to use a plot of land for a defined circle of subjects. It is established that the inheritance possibilities of an individual of a given right depend entirely on whether the heir has the status of head or farmer, peasant (farmer) member during his lifetime. Such an author focuses on the well-known position that the right to use a land plot, which is observed in a person on the basis of a state act on the right to use a land plot, is not part of the inheritance and ends with the death of the person.

The article analyzes the legal nature of the right to permanent use of a plot of land and draws attention to its unlimited effect in time and, as a result, non-distribution of the statute of limitations established by civil law. In addition, among the procedural features of consideration of inheritance disputes, the subject of which is the recognition of this type of right by the heir, is the mandatory participation in these court cases of state authorities or local self-government bodies in the form of ownership of (state or communal) land. The author proposes to expand the procedural powers of general courts when considering the case of alienation of the right to permanent use of a plot of land, by legislatively approving the possibility of the court on its own initiative to collect written evidence regarding the fact of registration of the farm and participation in this inheritance, which should be the above-mentioned right. At the same time, the article provides substantiated evidence that such an extension of the court's powers will not be a violation of the principles of dispositiveness and adversarial nature of the civil process.

Key words: *inheritance, composition of inheritance, farming, authorized capital, heir, testator, land user, procedural repetitions, land legislation, civil justice.*

Вступ. Земельне законодавство нашої держави пройшло складний і тернистий шлях свого становлення, зумовлений доволі суперечливими суспільно-політичними процесами в державі. Основу земельного права в Україні до початку дев'яностих років становила виключна державна власність на землю. Похідним від права державної власності було право землекористування, що виступало єдиною можливістю титульного виростання громадянським землі за своїм цільовим призначенням. Прийняття Земельного кодексу (ЗК) України у 1990 році започаткувало інститут землеволодіння, який передбачав існування двох форм володіння землею – довічне успадковане володіння землею громадянами та постійне володіння – для ряду юридичних осіб. Окрім права володіння, ЗК України містив і право землекористування – постійного або тимчасового – для громадян. У новій редакції ЗК України, що набрала чинності у 1992 році, інститут землеволодіння змінило право приватної власності, але право постійного землекористування не скасовувалося, що в свою чергу спричинило цілий ряд колізійних ситуацій і зокрема – у спадковому праві. Через неоднозначність формулювання у правових актах одним з найбільш дискусійних питань у цій сфері до цього часу залишаються законодавчі норми в сфері спадкування права постійного користування землею, що вимагає проведення комплексних та ґрунтовних досліджень у сфері вказаної проблематики.

Погляди вчених щодо врегулювання суперечливих питань, пов'язаних зі спадкуванням права постійного користування землею, різняться за своєю сутністю, проте більшість із них схиляються до думки, що таке право варто або спростити, або трансформувати в інше.

Так, Е. Юрченко зауважує, що з метою збереження земель фермерськими господарствами та скорочення витрат на переоформлення та реалізацію земельних прав доцільно «закріпити необмежене в часі право фермерських господарств, їх засновників і членів на безоплатну приватизацію цих земельних ділянок без їх поділу» [1, с. 102]. У роботі М. Антонюк та О. Сидорук пропонується трансформувати право постійного землекористування у право власності [2, с. 88]. М. Мірошніченко та Р. Марусенко вважають, що від права постійного землекористування необхідно відмовитися взагалі, адже суб'єкти цього права змушені функціонувати у несприятливих умовах під час господарської діяльності, бо не мають можливості залучати інвестиції під такі земельні ділянки, відчужувати їх тощо [3, с. 80]. В свою чергу, І. О. Гелецька, М. П. Баб'юк та І. А. Заплітна вказують, що право постійного користування землею виступає як окремий елемент системи речових прав на землю. За позицією авторів, проблематика суб'єктного складу цього права потребує негайного законодавчого врегулювання, зокрема, у контексті земель, що були надані головам селянських (фермерських) господарств на праві постійного користування [4, с. 435].

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження проблематики судового захисту цивільних прав учасників спадкових правовідносин при спадкуванні права постійного користування земельною ділянкою.

Результати дослідження. Визначення права постійного користування земельною ділянкою закріплено у ст. 92 ЗК України та означає у своєму змісті право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення строку [5].

З процесуальної точки зору вказана дефініція вбачає дві основні особливості, які повинні враховуватись при відправленні правосуддя у спорі, що виник у правовідносинах вказаного виду: 1) дане право є безстроковим, а тому для його судового захисту апріорі не поширюються встановлені цивільним законодавством строки позовної давності. З огляду на це, володілець такого права, а також його спадкоємець не обмежені у часі і можуть пред'явити позов про його захист будь-коли, незалежно від того, протягом якого часу таке право порушується з боку інших суб'єктів; 2) дане право прямо пов'язане із правом державної або комунальної власності, а тому держава або ж відповідний орган місцевого самоврядування повинен залучатись судом до участі у такій категорії справ в якості третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору. Виключенням є випадки, коли спір виник між постійним землекористувачем та державою або ж органом місцевого самоврядування, якому належить право розпорядження землями комунальної власності, оскільки в такому разі вказані суб'єкти матимуть статус відповідача.

Частина друга статті 92 ЗК України передбачає вичерпний перелік суб'єктів, які можуть набувати право постійного користування земельною ділянкою і серед них відсутні як фізичні особи-підприємці, так і пересічні громадяни, які з певних підстав набули дане право раніше і продовжують володіти ним вже після зміни земельного законодавства. Натомість, вказана стаття у п. «д» частини другої декларує автоматичне виникнення такого права лише в одній категорії фізичних осіб – у власників квартири або нежитлового приміщення багатоквартирного будинку, які згідно з п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» є одночасно і співвласниками багатоквартирного будинку.

Одразу ж слід зауважити, що наявність у співвласника багатоквартирного будинку права постійного користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, не породжує у такої фізичної особи особистого права на розпорядження ані таким правом, ані земельною ділянкою на власний розсуд, в тому числі і шляхом вчинення заповідального розпорядження у формі заповіту чи спадкового договору. Це пов'язано з тим, що на відміну від суб'єктів, зазначених у пунктах «а – г» та «е – ж» ч. 2 ст. 92 ЗК України, наявність права постійного користування земельною ділянкою у фізичних осіб пов'язано не лише із наявністю певного законодавчо визначеного статусу, але і з прямо визначеною метою: обслуговування будинку та забезпечення задоволення житлових,

соціальних і побутових потреб власників (співвласників) та наймачів (орендарів) квартир та нежитлових приміщень, розташованих у багатоквартирному будинку. В свою чергу, після смерті фізичної особи її право власності на житлове або нежитлове приміщення припиняється і відповідно вона автоматично втрачає статус співвласника багатоквартирного будинку. З огляду на це, для такої особи припиняється і право постійного користування земельною ділянкою, що з юридичної точки зору само по собі унеможливило його спадкування. Примітним є також і той факт, що згідно з п «д» ч. 2 ст. 92 ЗК України метою наявності права постійного користування земельною ділянкою у співвласника багатоквартирного будинку є, в тому числі, забезпечення задоволення різного роду потреб також і наймачів (орендарів) квартир та нежитлових приміщень, хоча у останніх наявності такого права земельне законодавство не передбачає.

Разом з тим, відносини спадкування щодо права постійного користування земельною ділянкою державної або комунальної власності мають місце у тому випадку, коли дане право виникло раніше, аніж коли його набуття було фактично заборонено нормою ч. 2 ст. 92 ЗК України. Зокрема, Земельний кодекс України від 18 грудня 1990 року № 561-ХІІ, який втратив чинність з 01.01.2002 року, передбачав можливість надання землі у постійне користування (без заздалегідь установленого строку) громадянам України для ведення селянського (фермерського) господарства, особистого підсобного господарства (ч. 1 ст. 7 ЗК України від 18 грудня 1990 року) [6]. З набранням чинності Земельним кодексом України від 25 жовтня 2001 року № 2768-ІІІ таке право постійного користування не втрачалось та зберігалось за громадянами, але водночас норма п. 6 Розділу Х Перехідних положень ЗК України зобов'язувала всіх, хто має у постійному користуванні земельні ділянки, але за новим кодексом не можуть мати їх на такому праві до 1 січня 2005 року, переоформити у встановленому порядку право власності або право оренди на них. При цьому, при переоформленні права постійного користування земельними ділянками, наданими для ведення селянських (фермерських) господарств, у довгострокову оренду строк оренди мав визначатись селянським (фермерським) господарством відповідно до закону. В подальшому термін переоформлення було продовжено Законом України № 2059-ІV від 06.10.2004 до 1 січня 2008 року [7].

Зобов'язуючи громадян переоформити право постійного користування у право власності чи право оренди, ЗК України в той же час не передбачав конкретного механізму такої трансформації, як не гарантував і відшкодування понесених фізичною чи юридичною особою у зв'язку з таким переоформленням витрат. По суті, на громадян, які безоплатно отримали право постійного користування, покладался тягар оплатного його переоформлення, що суперечило принципам верховенства права та справедливості. Крім того, новий ЗК України залишав істотну прогалину у сфері спадкових правовідносин: декларуючи громадянину право на отримання у власність земельної ділянки, що перебувала у його постійному користуванні, норми Перехідних положень ЗК України жодним чином не врегульовували питання переходу права постійного користування в порядку спадкування у тому разі, якщо громадянин за життя не встиг реалізувати гарантовану йому законом можливість. При цьому, п. 6 Розділу Х ЗК України не містив і застереження щодо припинення права постійного користування у разі його непереоформлення в строк до 1 січня 2008 року.

З вищевикладених підстав, рішенням Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 у справі № 1-17/2005 (справа про постійне користування земельними ділянками) положення пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України щодо зобов'язання переоформити право постійного користування земельною ділянкою на право власності або право оренди без відповідного законодавчого, організаційного та фінансового забезпечення визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними). В обґрунтування такого рішення Конституційний Суд України зазначив: «Кодексом не встановлено чітких матеріально-правових і процесуальних гарантій зміни громадянами юридичного титулу права постійного користування земельною ділянкою на право власності чи право оренди. Переоформлення відповідних прав включає також земельно-кадастрові роботи та інші послуги, які суб'єкти підприємницької діяльності надають на

платній основі, встановлюючи їх розцінки на свій розсуд. Таким чином, постійним землекористувачам не гарантована можливість зміни законно набутого права за сприяння і за рахунок держави, яка є ініціатором таких змін» [8].

Після того, як громадяни вступали в постійне користування земельними ділянками для фермерського господарства, вони ставали засновниками селянських (фермерських) господарств. Право постійного користування цими землями належало громадянам і не підлягало передачі селянському (фермерському) господарству. В результаті, стали поширеними випадки, коли селянське (фермерське) господарство, засноване громадянином, втрачало право користування земельною ділянкою після смерті свого засновника.

Тривалий час у судовій практиці існував підхід, згідно з яким право постійного користування земельними ділянками не входило до складу спадщини і припинялося у випадку смерті користувача, на чие ім'я був виданий Державний акт на право постійного користування [9]. Зокрема, вказаний висновок був зроблений Верховним Судом України у його постанові від 05.10.2016 р. у справі № 181/698/14-ц [10], який в подальшому був взятий за основу Верховним Судом при вирішенні подібних справ (як приклад – постанова Верховного Суду від 03.04.2019 р. у справі № 525/1385/16-ц) [11]. Логіка вказаних Судів при цьому ґрунтується на особливостях правового статусу фермерського господарства, член якого, володіючи правом постійного користування земельною ділянкою, фактично передавав його такому господарству. При цьому, Суди посилались на норму ст. 19 Закону України «Про фермерське господарство», згідно з якою до складу майна фермерського господарства (складеного капіталу) може входити зокрема право користування землею, водою та іншими природними ресурсами, а також інші майнові права, які передаються членами фермерського господарства до його складеного капіталу. При цьому, за ч. 1 ст. 19 вказаного Закону, майно фермерського господарства належить йому на праві власності, а успадкувати фермерське господарство можливе лише як цілісний майновий комплекс або його частину (ст. 23 Закону № 973-IV) [12].

Водночас, вказані висновки були досить непереконливими з точки зору цивільного законодавства, за яким до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті за винятком тих, що вказані у ст. 1219 ЦК України. При цьому, дана стаття Цивільного кодексу України не забороняє спадкування права постійного користування земельною ділянкою, а отже за принципом цивільного права «дозволено все, що прямо не заборонено законом», таке право повинно входити до складу спадкової маси.

Однак, Велика Палата Верховного Суду у справі № 922/989/18 вирішила конкретизувати викладений вище висновок та у своїй постанові від 23 червня 2020 року зазначила наступне: «У разі смерті громадянина – засновника селянського (фермерського) господарства (фермерського господарства) право постійного користування земельною ділянкою, наданою для ведення фермерського господарства його засновнику, не припиняється зі смертю цієї особи, а зберігається за фермерським господарством до якого воно перейшло після створення фермерського господарства. Звідси право постійного користування земельною ділянкою саме через перехід його до селянського (фермерського) господарства (фермерського господарства) не входить до складу спадщини. Спадкувати можна права померлого засновника (члена) щодо селянського (фермерського) господарства (фермерського господарства), а не земельну ділянку, яка перебуває в користуванні такого господарства» (п. 73 постанови). Підґрунтям до такого висновку Велика Палата обрала мету надання права постійного користування, вказавши, що одержання громадянином – засновником правостановлюючого документа на право власності чи користування земельною ділянкою для ведення СФГ є необхідною передумовою державної реєстрації та набуття СФГ правосуб'єктності як юридичної особи (п. 68) При цьому голова фермерського господарства, якому була передана у власність, постійне користування чи оренду земельна ділянка, у відносинах, а також спорах з іншими суб'єктами, виступає не як самостійна фізична особа, власник, користувач чи орендар земельної ділянки, а як представник (голова, керівник) фермерського господарства (п. 61) [13].

В той же час, у п. 60 даної постанови Великою Палатою було однозначно констатовано той факт, що громадяни та юридичні особи, які до 01 січня 2002 року отримали у постійне користування земельні ділянки, правомочні використовувати отримані раніше земельні ділянки на підставі цього правового титулу без обов'язкового переоформлення права постійного користування на право власності на землю чи на право оренди землі. Тобто по суті, Верховний Суд, визнаючи продовження дії права постійного користування, допускає і можливість успадкування даного права у тому випадку, якщо його володілець з якихось причин свого часу не створив фермерське господарство.

З вищевикладеного вбачається висновок, що користуючись вказаною правовою позицією при розгляді позовів спадкоємців, суди повинні в обов'язковому порядку встановити чи реєстрував померлий володілець права постійного користування земельною ділянкою селянське (фермерське) господарство (за Законом від 20.12.1991 р. № 2009-XII) чи фермерське господарство (за Законом від 19.06.2003 р. № 973-IV) як юридичну особу, або ж такий факт за життя спадкодавця не мав місця. Відсутність факту реєстрації вказаних організаційно-правових форм господарювання є безумовною підставою до визнають за фізичними особами в порядку спадкування права постійного користування земельною ділянкою. У випадку ж наявності доказів членства у фермерському господарстві, доцільним є аналіз установчих документів на предмет закріплення у них правового статусу права постійного користування земельною ділянкою.

В той же час, деякі суди ухвалюють свої рішення про задоволення позовних вимог без встановлення вказаних обставин, прикладом чого є: рішення Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 05 березня 2024 року у справі № 644/3809/23 [14], рішення Троянецького районного суду Сумської області від 14 березня 2023 року у справі № 588/1474/22 [15], рішення Криничанського районного суду Дніпропетровської області від 18 квітня 2022 року у справі № 178/8/22 [16], рішення Снігурівського районного суду Миколаївської області від 27 лютого 2024 року у справі № 485/224/24 [17].

Письмовим доказом відсутності членства спадкодавця в фермерському чи селянському (фермерському) господарстві могла б стати довідка органу місцевого самоврядування або ж органу Держгеокадастру в межах території яких знаходиться земельна ділянка, право постійного користування якою заявлено позивачем як об'єкт спадкування. Разом з тим, чинне законодавство не передбачає обов'язкового обліку створених фермерських господарств, як це передбачено для особистих селянських господарств згідно з наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Порядку обліку особистих селянських господарств сільськими, селищними та міськими радами» від 14.04.2017 р. № 572 [18]. Крім того, витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань про державну реєстрацію фермерського господарства може бути належним доказом у справах даного виду лише в тому разі, якщо володілець права постійного користування земельною ділянкою буде одночасно і головою такого господарства. У випадку ж лише його членства у фермерському господарстві, такі відомості міститимуть лише установчі документи, наявні у реєстраційній справі.

З огляду на вищевикладене, існує необхідність законодавчого закріплення права суду при розгляді справ з вказаним вище предметом позову, витребувати з власної ініціативи за запитом від органів місцевого самоврядування чи територіальних органів Держгеокадастру інформацію щодо наявності на адміністративній території місцезнаходження земельної ділянки, право постійного користування якою заявлено позивачем як об'єкт спадкування, зареєстрованого фермерського чи селянського фермерського господарства, а також щодо членства спадкодавця у такому господарстві. Крім того, суд повинен мати процесуальну правомочність доступу до документів реєстраційної справи фермерського господарства з метою встановлення фактичних обставин справи щодо наявності членства спадкодавця у такій юридичній особі.

Слід зауважити, що наділення суду вказаними процесуальними повноваженнями жодним чином не суперечитиме засадам диспозитивності та змагальності цивільного

судочинства, оскільки у справах даної категорії зіштовхується приватний інтерес спадкоємця та публічний інтерес держави або певної територіальної громади, у власності яких знаходиться земельна ділянка, надана свого часу спадкодавцеві у постійне користування. В цьому взаємозв'язку суд, будучи незалежним представником судової гілки влади, своїм рішенням не повинен підривати засад державного устрою та посягати на державну власність, що може стати наслідком відсутності достатніх процесуальних повноважень на встановлення фактичних обставин справи.

Проблема недосконалості земельного законодавства в частині конкретизації правомочностей спадкоємця отримати належне спадкодавцеві право постійного користування земельною ділянкою так і не була усунута за рахунок тлумачення норм права судовою гілкою влади. Натомість, з метою врегулювання спадкових відносин щодо права постійного користування земельною ділянкою державної чи комунальної власності, законодавець доповнив розділ X Земельного Кодексу України пунктом 6¹, в якому передбачив право спадкоємців громадян, яким належало право постійного користування земельними ділянками державної чи комунальної власності, призначеними для ведення селянського (фермерського) господарства викупити таку земельну ділянку без проведення земельних торгів. При цьому, в абзаці одинадцятому вказаного пункту зазначено, що «Право постійного користування, право довічного успадкованого володіння земельними ділянками державної чи комунальної власності зберігається за суб'єктом відповідного права, які не здійснили купівлю таких земельних ділянок відповідно до абзацу першого цього пункту» [19].

В той же час, вказана норма не конкретизує, чи зобов'язаний спадкоємець володільця права постійного користування земельною ділянкою, з метою викупу такої земельної ділянки, попередньо успадкувати це право та отримати свідоцтво про право на спадщину або визнати його в судовому порядку.

Висновки. Проблематика судового захисту цивільних прав учасників спадкових праводносин у справах про спадкування права постійного користування земельною ділянкою державної чи комунальної власності, в першу чергу ґрунтується на недосконалості правового регулювання вказаного інституту земельного права, яке внаслідок перехідних періодів зміни матеріального земельного законодавства, не врахувало всіх особливостей суспільних відносин даного виду. З огляду на це, нагальною є потреба у чіткому законодавчому закріпленні включення вказаного спеціального права до категорії успадковуваних за умови його належності спадкодавцеві. Крім того, необхідним є і законодавче розширення процесуальних повноважень суду при розгляді справ даної категорії з метою ухвалення судового рішення, яке б не порушувало прав держави чи територіальної громади через безпідставне вилучення земельної ділянки з державної чи комунальної власності.

Список використаних джерел:

1. Юрченко Е. Правова доля земельних ділянок, наданих особам на праві постійного користування для створення та ведення фермерського господарства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 99–103.
2. Антонюк М., Сидорук О. Правова природа права постійного землекористування в історичній перспективі. *Юридична Україна*. 2018. № 3–4. С. 83–89.
3. Мірошніченко М., Марусенко Р. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. 5-ге вид. Київ: Алерта, 2013. 544 с.
4. Гелецька, І. О., Баб'юк, М. П., Заплітна, І. А. Правові проблеми спадкування права постійного користування земельною ділянкою. *Retrospection and modern European approaches to jurisprudence* : Collective monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2021. С. 422–437. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/175/8448/17627-1> (дата звернення: 10.03.2024)
5. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.03.2024).

6. Земельний кодекс України від 18 грудня 1990 року № 561-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12#top> (дата звернення: 15.03.2024).
7. Про внесення змін до Земельного кодексу України : Закон України від 06.10.2004 р. № 2059-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-15/ed20041230#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
9. Кулинич А. Земля у спадок. *Юридична газета – онлайн версія*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/zemlya-u-spadok.html> (дата звернення: 16.03.2024).
10. Постанова Верховного Суду України від 05 жовтня 2016 р. у справі № 181/698/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61942656> (дата звернення: 16.03.2024)
11. Постанова Верховного Суду від 03 квітня 2019 року у справі № 525/1385/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81286465> (дата звернення: 16.03.2024).
12. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text> (дата звернення: 18.03.2024).
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 червня 2020 року у справі № 922/989/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90458880> (дата звернення: 18.03.2024).
14. Рішення Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 05 березня 2024 року у справі № 644/3809/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117678785> (дата звернення: 18.03.2024).
15. Рішення Тростянецького районного суду Сумської області від 14 березня 2023 року у справі № 588/1474/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109548841> (дата звернення: 22.03.2024).
16. Рішення Криничанського районного суду Дніпропетровської області від 18 квітня 2022 року у справі № 178/8/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104119615> (дата звернення: 18.03.2024)
17. Рішення Снігурівського районного суду Миколаївської області від 27 лютого 2024 року у справі № 485/224/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117271361> (дата звернення: 18.03.2024)
18. Про затвердження Порядку обліку особистих селянських господарств сільськими, селищними та міськими радами : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 14.04.2017 р. № 572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0574-17#Text> (дата звернення: 19.03.2024).
19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель : Закон України від 19 жовтня 2022 року № 2698-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2698-20#n41> (дата звернення: 20.03.2024).

